

*Журмій Н. М.,
здобувач Київського національного університету культури і мистецтв*

СКУЛЬПТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

У статті розглядаються сучасні пам'ятники України (просторова скульптура) як соціальне та культурне явище, ретранслятор аксіологічних констант та інструмент соціокультурного діалогу; здійснюється аналіз основних тенденцій трансформаційних процесів, пов'язаних з пам'ятниками, обумовлених соціальними змінами у сучасному українському суспільстві. У роботі також запроваджується нове поняття у термінології видів просторової пластики за її функціями – «розважальна скульптура».

Ключові слова: пам'ятник, сучасна міська скульптура, розважальна скульптура, суспільний діалог.

В статье рассматриваются современные памятники Украины (пространственная скульптура) как социальное и культурное явление, ретранслятор аксиологических констант и инструмент социокультурного диалога, осуществляется анализ основных тенденций трансформационных процессов, связанных с пространственной скульптурой, обусловленных социальными изменениями современного общества переходного периода. В работе также вводится новое понятие в терминологии видов пространственной пластики относительно ее функций – «развлекательная скульптура».

Ключевые слова: памятник, современная городская скульптура, развлекательная скульптура, общественный диалог.

This article analysed the new spatial sculpture as a social and cultural phenomenon and as axiological constants. This is instruments of social dialogue. This article contains the analysis of the main trends of spatial transformation sculptures monuments that are associated with changes in contemporary society in transition. The article also introduces a new concept in terms of the types of spatial sculpture – "entertainments sculpture".

Key words: monument, urban sculpture, sculpture entertainment, social dialogue.

Демократизація суспільного устрою в Україні з набуттям державної незалежності спричинила трансформацію у підходах до зведення пам'ятників у міському просторі, що змінило його семантику, розширило та збагатило жанрово-тематичний діапазон міської скульптури. Розгортання процесу зведення пам'ятників у містах України набуло ознак кількісної масштабності та тематичної багатоманітності, що свідчить про появу нового культуротворчого феномену.

Образно-символічна мова чисельних пам'ятників, зведених впродовж останніх двадцяти років, демонструє соціальні настрої жителів України, візуально ілюструє характер трансформаційних тенденцій у суспільстві. На сьогодні міська скульптура в нашій державі набула властивостей лакмусу соціокультурних процесів, а суспільні події,

*СКУЛЬПТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ
У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ*

пов'язані з пам'ятниками, свідчать про включення їх до активного суспільно-політичного та культурного діалогу.

Наукова новизна вивчення такого культурного явища як просторова скульптура на початку XXI ст. в Україні полягає у необхідності застосування культурологічного підходу при аналізі пам'ятників, адже традиційно у науковій думці скульптуру взагалі та просторову пластику зокрема розглядають у контексті мистецтвознавчої парадигми, зосереджуючись лише на художніх та естетичних аспектах цього явища образотворчості. Проте скульптура у жиллому просторі людини на сьогодні є не лише об'єктом естетики, на початку XXI ст. вона стала вагомою частиною семантичного тексту міста, набула властивостей потужного інструменту суспільного діалогу. Так, наприклад, використання пам'ятників в антагоністичних протистояннях під час громадських мітингів, аспекти їх зведення або руйнування, проведення біля них різноманітних заходів, увічнення в них певних історичних постатей демонструють широкий спектр суспільних проблем, у вирішенні та подоланні яких сучасники використовують об'єкти міської скульптури.

Аналіз пам'ятників міського простору як соціокультурного явища – це спроба проникнути у смисловий зміст жилого простору людини, зрозуміти та осмислити його філософію, окреслити його зовнішні риси та характер, визначити аксіологічні константи, що формують культуру його жителів.

Мета статті – виявити основні тенденції у процесах функціонування сучасної скульптури у системі семантичного поля міського простору та характерних рис, що визначають її роль у соціокультурному діалозі суспільства, репрезентують характер нової епохи.

Завдання статті полягає у культурологічному аналізі найбільш помітних тенденцій у сфері сучасної просторової скульптури та суспільних явищ, пов'язаних з нею.

Специфіка предмету та об'єкту дослідження обумовлює семіотичний підхід до вивчення проблеми, теоретичну основу якого, в межах даної статті, складають праці філософів А. Уайтхеда, Ю. Лотмана, О. Лосєва. У роботі використовуються результати мистецтвознавчих досліджень просторової пластики М. Протас та Л. Лернера.

Перш ніж перейти до аналізу пам'ятників міського простору, потрібно зазначити, що просторова пластика завжди слугувала символічному утвердженню аксіологічних констант, сублімувала в художніх образах систему уявлень людини про світобудову.

Генеза просторової скульптури сягає прадавніх часів, а поява об'ємної пластики (кам'яної, дерев'яної, залізної тощо) була обумовлена релігійно-обрядовими детермінантами наших пращурів: брили Стоунхенджу або кам'яні баби скіфо-сарматських земель були предметами втілення релігійних вірувань та об'єктами поклоніння.

З часом релігійна детермінанта появи об'ємної пластики (пам'ятників) у жиллому просторі як об'єкта поклоніння зазнала трансформацій та еволюціонувала. Того соціального значення пам'ятника у просторі, на який спирається сучасність, просторова скульптура почала набувати не так давно – з епохи італійського Ренесансу в Європі, з часів розвитку вільної думки. Зростання громадянського пафосу у культурі, розвиток великих міст, концентрація політичних та державних ідей спричинили набуття просторовою скульптурою ролі ретранслятора суспільних цінностей і смислів.

*СКУЛЬПТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ
У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ*

Функціонально міська скульптура встановлює контакт з жителями міста та тримає з ними постійний зв'язок (пам'ятник завжди знаходиться в полі зору мешканців житлового простору) і є візуалізованим образним текстом у гіпертексті (за Лотманом) середовища. Таким чином, пам'ятник у просторі утворює своєрідне семантичне поле впливу на людську свідомість та підсвідомість. Ймовірно, саме з цієї причини, на думку дослідника Л. Лернера, заповітною мрією скульптора є не стільки зведення пам'ятника, скільки перетворення художнього об'єкта на символ, який справлятиме враження, що дана скульптура була у місці встановлення від початку часів і без неї картина жилого простору втратить свою повноту та точку сили [5; 34].

Для того, щоб продемонструвати соціокультурну роль міської скульптури для суспільства, ми повинні акцентувати увагу на тому, що житловий простір має колосальний вплив на думки та настрої людей. Люди можуть не читати книжок, не ходити до театру, не цікавитись політикою, але не зможуть не помітити об'єктів навколишнього оточення, повз які вони проходять щодня.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. в Україні (з часу набуття незалежності) можна назвати апогеєм посилення соціальної ролі скульптурного пам'ятника: генеза його розвитку, що проявилась у широкому діапазоні жанрів, сублімуючись умовами глобальних процесів, призвела до детермінуючої функції пам'ятника у формуванні громадської думки, використання його як інструмента суспільного діалогу.

У контексті суспільного діалогу пам'ятник, як зображення певної особи або образне втілення ідеї, відіграє роль епіцентру активних громадських процесів. Проведення біля пам'ятників різноманітних суспільних заходів вже стало традиційним. Так, «Шевченківські дні», наприклад, не обходяться без мітингів біля пам'ятника Тарасу Григоровичу Шевченку: майданчик біля пам'ятника є місцем для публічних виступів представників органів влади, політичних партій, громадських організацій. Пам'ятники встановлюють до різноманітних річниць та знаменних дат, таких як День міста, фестивалі, календарні свята. Монументи, присвячені видатним діячам та подіям українського державотворення, урочисто відкривають на День незалежності України – 24 серпня – з широким висвітленням цих подій у ЗМІ. А традиція покладати до пам'ятника квіти сягає прадавніх традицій жертвоприношення богам. З часів офіційного припинення комуністичного режиму та актуалізації релігійності суспільства традицією став також ритуал освячення зведеного пам'ятника. Зрештою, біля пам'ятників традиційно призначають побачення, а деякі з них стали об'єктами легендування та туристичного паломництва.

Як будь-який матеріальний вияв художньої творчості, скульптура ґрунтується на системі символів та смислів і символізм сучасної міської скульптури є унікальним культуротворчим феноменом. Через мову символів скульптура створює навколо себе відповідну незмінну семантичну ауру. Усе, що створене людиною в ареалі свого мешкання, семіолог Ю. Лотман називає текстом у гіпертексті простору, де перший є перманентно працюючим механізмом, який постійно генерує інформацію [6; 683].

Обґрунтовуючи тезу про вплив символів на соціокультурні процеси, філософ А.Н. Уайтхед робить досить важливе зауваження про те, що символ, як смислове утворення, потребує активного сприйняття суб'єкта та наділений здатністю

*СКУЛЬПТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ
У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ*

концентрувати на собі увагу людини. Вчений наголошує на тому, що символи здатні до потужного впливу на людську свідомість, здатні об'єднувати думки, а також дії в єдине ціле, спрямовувати індивідів на певні дії та організовувати змішаний натовп у співтовариство, що діє рівномірно. Самоорганізація суспільства залежить від символів, що проникають всюди та здатні вказувати на дії зрозумілими для всіх образами. З точки зору філософа, усі стосунки між людьми у суспільстві оформлені символічно [8; 54]. Таким чином, пам'ятник має категоричний вплив на людську свідомість. Це добре розуміли і стародавні єгиптяни, коли зводили ефектні монументальні скульптури сакрального значення та вражаючих розмірів. Зазначену властивість просторової скульптури зробили інструментом управління масовою свідомістю радянські ідеологи, через що монументальна пропаганда радянської доби була першочерговим завданням мистецтва, одним з найвпливовіших важелів управління свідомістю мас, потужним засобом комуністичного виховання, домінантою у міській забудові, об'єктом колосального фінансування.

Функціонально радянська скульптура була підкорена лише естетичним завданням виховання та пропаганди комуністичних ідеалів. Пам'ятники, меморіали та меморіальні комплекси, що збереглися до наших часів – яскраве свідчення ідеологічного навантаження, яким було насичене радянське мистецтво.

Драматичну історію впровадження плану радянської монументальної пропаганди описує у своїй монографії «Українська скульптура ХХ століття» М. Протас, згадуючи Декрет від 12 квітня 1918 року «Про зняття пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг, і вироблення пам'ятників Російської соціалістичної Революції» і те, що першою ознакою культури радянської влади та її вождя для України став бюст В. Леніна на Софійському майдані у Києві (1918 р.) [7; 53].

Аналогічно було вчинено після падіння радянського режиму: монументи радянської влади на території нашої держави масово демонтувались, а на їх місце почали встановлювати пам'ятники діячам української історії та культури, символи незалежності України. Щоправда, слід відмітити, що план радянської монументальної пропаганди та спеціальний Декрет були впроваджені одразу після приходу більшовиків до влади – у 1917 р., а зміни у пострадянській просторовій скульптурі відбулись доволі повільно. Так, наприклад, офіційний документ про демонтаж пам'ятників вождів тоталітарного режиму, причетних, зокрема, до організації та здійснення Голодомору 1932–1933 років в Україні, з'явився лише у 2007 р. (через 16 років після здобуття Україною незалежності), у зв'язку з наближенням дати 75-х роковин Голодомору в Україні [9].

Більше того, за пошкодження пам'ятників вождям тоталітарного режиму й по сьогодні відкриваються кримінальні справи та застосовуються покарання. Так, наприклад, 30 червня 2009 року за пошкодження пам'ятника Леніну у м. Києві міліцією було затримано кількох громадян і порушено кримінальну справу за ч. 2 ст. 296, 298 Кримінального кодексу України [10].

У багатьох містах України й по сьогодні стоять пам'ятники вождям радянської революції та організаторам Голодомору, політичних репресій. Так, наприклад, в обласному центрі – Миколаєві, на центральній площі стоїть пам'ятник В. Леніну, в одному з парків у центрі міста – Г. Петровському – одному з організаторів Голодомору

*СКУЛЬПТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ
У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ*

в Україні (парк названо його іменем). Однією з причин такого явища є та обставина, що в цьому місті проживає досить велика кількість прихильників комуністичної ідеології і для них ці пам'ятники символізують надію на повернення радянської доби, тому вшановування та уквітчання таких пам'ятників попри деактуалізацію увічнених в них постатей та ідей є актом висловлення громадської та політичної позиції, непрямим способом ведення суспільного діалогу через образні символи міської скульптури.

Взагалі сучасна міська скульптура репрезентує полярність суспільних настроїв у вирішенні питань самоідентифікації та політичних поглядів на інтеграційні процеси.

Репрезентативна скульптурна картина розколу українського суспільства у поглядах на зміст та символи власної ідентичності, у позиціях щодо трактування української історії та історичної справедливості, а також поділу інтеграційних устремлінь на прозахідну та просхідну політичну орієнтацію яскраво проявляється у скульптурних пам'ятниках С. Бандері, С. Петлюрі, імператриці Катерині II, Й. Сталіну, а також у дискусіях щодо руйнування або збереження пам'ятників вождям радянського режиму, встановлених ще за радянських часів. Полярність ідейних та політичних поглядів відображається у постійному залученні пам'ятників до суспільних конфліктів, використанні їх як інструменту конфронтації, полеміки та боротьби ідей. Ідейні розбіжності спостерігаються не лише у регіональних відмінностях, але й в середині одного регіону [3; 158].

Так, наприклад, 2007 р. в Одесі було відкрито пам'ятник засновникам міста Одеси, де центральною та головною композиційною фігурою є зображення імператриці Катерини II. Церемонія відкриття пам'ятника супроводжувалась громадськими сутичками за участю представників політичних партій, громадських організацій, зокрема всеукраїнського об'єднання «Воля», «Українське козацтво», «Військо вірних козаків Чорноморських імені Богдана Хмельницького». Пам'ятник було названо таким, що розпалює національну ворожнечу та протистояння у суспільстві.

Напередодні відкриття пам'ятника представники низки українських організацій і партій виступили із заявою, в якій вимагали від СБУ не допустити відкриття монумента, який, на їхню думку, "задуманий як постійно діючий генератор міжнаціональної ворожнечі, щоб спровокувати хаос й анархію в державі, насамперед, в Одесі".

Попри сутички, бійки та скандали, пам'ятник було відкрито. Демонстранти-супротивники його відкриття тримали в руках лозунги "Пам'ятник Катерині II – злочин проти України!", – повідомлялося в новинах ТСН [11].

О. Гаврош у своїй аналітичній статті порівнює пам'ятник засновникам міста Одеси з пам'ятниками імператриці Австрійській Марії-Терезії та Катерині II у Санкт-Петербурзі, називаючи одеський пам'ятник «низькопробним плагіатом»: «Велична шестиметрова імператриця Марія-Терезія гордо сидить на постаменті, вітаючи народ припіднятою рукою, а в другій тримаючи скіпетр і сувій Прагматичної санкції. А внизу обабіч високого п'єдесталу розташувалися по периметру її фаворити, кидаючи свої зосереджені погляди докруз, – полководці, державні діячі, митці... Одеська Катерина виявилася навіть не другим наслідуванням, а третім, а то й четвертим. Бо ще 1873 року у Санкт-Петербурзі відкрили пам'ятник тій самій Катерині II. Фігура імператриці була встановлена на високому постаменті з полірованого граніту, біля підніжжя якого по

*СКУЛЬПТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ
У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ*

колу розташовані видатні діячі Росії XVIII століття, її фаворити – Суворов, Румянцев, Орлов, Безбородько, Дашкова та інші. 1890 року на одеському пам'ятникові цих фаворитів замінили іншими, ближчими історії Одеси (Зубов, Потьомкін, де Рібас та де Волан» [1].

Одним з нових явищ на пострадянській території у просторовій скульптурі початку XXI ст. стала актуалізація релігійної теми, коли масово почали зводити пам'ятники Папі Римському Іоану-Павлу II, Петру Могилі; православним святим (Святому Миколаю, Святому Андрію Первозванному, рівноапостольним Кирилу та Мефодію, Євангелістам Іоанну, Марку, Матфею та Луці, Архистратигу Михаїлу), Ісусу Христу та іншим постатям християнства [2; 44].

Це явище свідчить про те, що за демократичних умов, які виникли з набуттям Україною незалежності, для жителів країни актуалізувалось питання релігійності. Втілення релігійних уподобань у пам'ятниках, що уособлюють основний зміст релігійного сенсу сприйняття життя, для них по суті є візуальним втіленням духовного егрегору народу у житловому просторі, можливістю ретранслювати певні ідейно-релігійні концепти у суспільство, декларувати право віросповідання та закликати до приєднання.

Окрім ролі дієвого інструменту формування суспільної думки, утвердження ідей державного та громадського значення, просторова пластика на початку XXI ст., на відміну від радянських часів, почала виконувати роль камертону у набутті людиною внутрішнього спокою та естетичної гармонізації жилого простору, сприяти формуванню позитивних емоцій для мешканців. Помічено, що у країнах колишнього СРСР частіше ніж в інших частинах світу почали встановлюватись пам'ятники улюбленим кіно-героям, що одразу припали до душі городянам. Так, наприклад, у Сочі встановлено пам'ятник персонажам комедії Л. Гайдая «Діамантова рука»; в Ярославлі було увічнено персонажа Афоню з однойменної стрічки Г. Данелії; в різних регіонах України існує ціла низка пам'ятників персонажам творів І. Ільфа та Є. Петрова (Остап Бендер, Кіса Вороб'янінов, Елочка Щукіна), М. Гоголя (Солоха, Вакула), Я. Гашека (бравий Шейк), що стали об'єктами туристичного паломництва та веселощів перехожих [4; 137].

Спроби дати характеристику подібним пам'ятникам з боку пересічних громадян, журналістів та навіть фахівців образотворчого мистецтва виявляють прогалину у термінології сучасних жанрів та видів скульптури. Аби якось термінологічно дати визначення міській скульптурі такої тематики, в народі її стали умовно йменувати «не серйозною» або «легковажною» скульптурою. Фактично подібні пам'ятники відрізняються характерними комедійними рисами з провокаційним підтекстом, де основна ідея полягає у контексті гумору та курйозу з метою викликати посмішку у глядачів. Коло репертуару такої скульптури, яка тяжіє до маргінальності, складають, в основному, літературні персонажі, герої кінострічок, зображення відомих артистів, тварин, рослин, культових предметів. Споглядання зазначених скульптурних пам'ятників не вимагає особливого розумового напруження чи аналітичного мислення, такі пам'ятники є досить доступними для розуміння і сприйняття пересічними жителями, є яскравими репрезентантами тенденцій масової культури. Виходячи з викладеного, пропонуємо ввести у понятійний апарат видів міської скульптури за її функціональним

*СКУЛЬПТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ
У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ*

призначенням таке поняття, як «розважальна скульптура». Соціальну роль такої скульптури в деякій мірі можна вважати компенсаторною, оскільки вона, викликаючи позитивні емоції у перехожих, сприяє створенню затишної атмосфери у просторі, що компенсує наслідки повсякденного психологічного стресу людини від урбаністики, що давить на неї, з її соціально-економічними проблемами.

Резюмуючи викладене, визначимо головну характеристику сучасних скульптурних пам'ятників у контексті соціокультурного діалогу суспільства: вони, еволюціонувавши зі стану об'єкта релігійного культу та інструменту пропаганди, стали потужним ретранслятором аксіологічних цінностей суспільства, візуальним втіленням духовного егрегору народу, дієвим інструментом у веденні суспільного діалогу. Відмічається також дифузний характер існування скульптури у міському просторі, де його семіотичне поле включає в себе усі нашарування матеріального втілення ціннісних констант та ідеалів різних епох.

Характеризуючи основні тенденції еволюціонування просторової скульптури у контексті соціальної та аксіологічної трансформації суспільства кінця ХХ – початку ХХІ ст., слід виокремити найбільш актуалізовані функціональні ролі скульптурних пам'ятників, на які сучасниками покладено завдання прямого та непрямого ведення соціокультурного діалогу. Це вирішення питань самоідентифікації та вибору громадсько-політичного устрою держави в межах світової інтеграції та глобалізації; вирішення екзистенційного питання буття, що проявилось в актуалізації релігійності; пошук психологічно-компенсаторних чинників при загостреному відчутті вразливої форми існування в сучасному світі.

Сьогодні пам'ятники стають своєрідною акупунктурою жилого простору, семантичними координатами суспільних цінностей; вони привертають увагу глядача і транслюють у його свідомість закодовані в них символічні смисли та ідеї; провокують до певних дій; стають знаками, символами часу та місця. Беззаперечна роль скульптури, як семантично-сислової домінанти в жилому просторі людини, виступає як детермінант, у якому вона є одночасно як результатом концентрації духовної енергії народу, так і засобом концептуалізації навколишнього простору, відіграючи суттєву роль у процесах соціокультурного діалогу суспільства.

Література:

1. Гаврош О. Одеський пам'ятник Катерині – плагіат, варіант чи мистецтво? / Олександр Гаврош // Тиждень. – 2011. – 26 травня. 2. Журмій Н. Духовність сучасних українців в монументах / Журмій Наталія // ІХ Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 2–3 червня 2011 р. – К.: НАКККіМ, 2011. – 252 с. 3. Журмій Н. М. Пошуки політичної ідентичності українців на прикладі регіональних особливостей скульптурних пам'ятників // Наукові записки. Серія «Культурологія». – Острозьке видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 9. – 384 с. 4. Журмій Н. М. Маргіналізація соціокультурних процесів в контексті трансформації міської скульптури (на прикладі пам'ятників персонажам творів І. Льфа та Є. Петрова) // Культура і сучасність: альманах. – К.: Міленіум, 2011. – №1. – 236 с. 5. Лернер Л. Скульптура до востребования / Леонід Лернер // «Искусство». –

СКУЛЬПТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ
У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

2007. – № 5. **6.** Лотман Ю. М. Семиосфера. Архитектура в контексте культуры / Ю. М. Лотман. — С.-Пб. : Искусство – СПб, 2000. — 704 с. **7.** Протас М. О. Українська скульптура ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К. : Інтертехнологія, 2006. – 198 с. **8.** Уайтхед А. Н. Символизм, его смысл и воздействие. – Томск : Издательство «Водолей», 1999. – 64 с. **9.** Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні» від 28 березня 2007 р. № N 250/2007) **10.** Голова ГО “Люстрація” Олег Осуховський у програмі “Особливий погляд”. // *lustration.blox.ua*. – 2009. – 1 серпня. Режим доступу: <http://lustration.blox.ua/html/1310721,262146,169.html?4>) **11.** В Одесі з конфліктами відбулося відкриття пам'ятника російській імператриці Катерині II. // ТСН. Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/pam-yatnik-katerini-ii-vidkrili-z-biikoynu.html>).